

TARBIYASI QIYIN BOLANI DUNYOGA KELTIRADIGAN PSIXOLOGIK SABABLARNING IJTIMOIIY OMILLARIGA QARATILGAN TAHLILIIY YONDOSHUVLAR

G'affurova Sayyora

Osiyo xalqaro universiteti
pedagogika-psixologiya yo'nalishi
magistranti

ANNOTATSIYA

Ushbu tezisda tarbiyasi og'ir o'quvchilarda sog'lom turmush tarzi ko'nikmalarini shakllantirishning psixologik mexanizmlarini takomillashtirishda bolalarning tarbiyasi og'ir bo'lishida sababchi bo'ladigan omillariga tahliliiy yondoshuvlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: aqliy taraqqiyot, xulq-atvor, o'ta ta'sirchanlik, o'ta konformlilik, ma'naviy qashshoqlik, negativ shakllar, Ijtimoiy omillar, hissiy xotirjamlik, huquqbuzarlik, bezorilik.

Har qanday ijtimoiy jamiyatda yosh avlod tarbiyasi muayyan maqsad asosida tashkil etiladi. Tarbiyaning maqsadi ijtimoiy jamiyat taraqqiyoti, uning rivojlanish yo'nalishi, ijtimoiy munosabatlar mazmunidan kelib chiqib belgilanadi. Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasida tashkil etilayotgan tarbiyaning asosiy maqsadi barkamol avlodni tarbiyalab voyaga etkazishdan iborat. Agar tarbiyaviy vosita, usul va metodlar orqasida yetakchi g'oya turmasa, texnologik tizim va ijtimoiy psixologik munosabatlar tizimi maqsadli tarbiyaviy natijalar bermaydi.

Noto'g'ri tarbiyani keltirib chiqaradigan tarbiyaviy usullarga quyidagilar kiradi:

- 1) "harakat qoidalari" usuli;
- 2) "bog'" usuli;
- 3) "mukofot va jazo" usuli.¹

"Harakat qoidalari" usulida xuddi yo'l harakati qoidalariga o'rgatish ko'risliida bolaga ta'sir qilinadi. Ota-onalar bolani ma'lum qoidalarga o'rgatilsa, shuning o'zi yetarli, deb hisoblashadi. Bola o'zini yomon tutadigan boisa, demak, ota-onalar

unga yaxshilab tushuntirmagan, deb hisoblashadi. Bolada kuzatiladigan barcha kamchiliklarda "Men senga aytuvdim-ku", "Necha marta takrorlash kerak", "Men seni ogohlantirgan edim" singari gaplar bilan maloraat qilishadi. Aytilgan o'gitlarning afsonaviy kuchiga ishonishadi va ularning fikriga ko'ra insonning hayoti aytilgan

¹ Olimov L., Nazarov A. Xulqi og'ishgan bolalar psixologiyasi. Toshkent. 2020. 278-bet

o'g'itlarga rioya qilishdan iborat, deb bilishadi. Shuning uchun aksariyat ota-onalar o'z farzandlarining tarbiyasida faqat pandnasihatlar yetarli deb bilishadi. Biroq tarbiya faqatgina "Men aytuvdim-ku"ning ustiga qurilmaydi. Bizni tarbiyaning bu usuli aldaydi va tarbiyada adashganimizning guvohi bo'lamiz. Ikkinchi usulning "bog'" deb atalishiga sabab shundaki, ota-onalarbolaga xuddi bog'da ekib qo'ygan daraxtga qaragandek qarashadi. Go'yo ota-ona bog'bon. "Bog'bon" ota-onalar o'sib kelayotgan niholning noto'g'ri o'sgan shoxlarini qirqqandek, o'z bolasining kamchiliklarini to'g'rilab borsak yetarli, deb o'ylashadi. Shunday qilsak bolamiz sekin-asta yaxshilanib boraveradi va yoshi ulg'aygani emas, u inson o'simliklarga qo'llaniladigan usullar bolalarga ta'sir qilmaydi. Bunday tarbiya usuli bilan ota-onalar qanchalik bolalardagi kamchiliklarni kamaytirishga urinishmasin, bolalar o'zgarib qolmaydi. Bu haqiqatni anglamagan ota-onalar bir umr bolalardagi kamchiliklar bilan kurashadilar, biroq ularning sa'y-harakatlari natija bermaydi.

Uchinchi usul - "mukofot va jazo" usuli deb ataladi. Bunda ota onalar bolalarini ayb ish qilib qo'ysalar jazolaydilar va yaxshi ish qilsalar "mukofotlaydilar", ya'ni maqtab qo'yadilar. Bolalarni tabiiyalash uchun shuning o'zi yetarli deb hisoblashadilar. Xolbukibola bu usul bilan tarbiyalanganda har doim ham yaxshilanib bo'lmaydi. Balki u ota-onasidan qo'rqib yoki uning maqtovini olish uchungina harakat qiladi. Bola o'zi qilayotgan islmning asl mohiyatini tushunib yetmaydi. Bundan tashqari, ota-onalarning har doim ham adolatli bo'lishligiga kafolat yo'q. Shu nuqtai nazardan tarbiyaning bu usuli ham har doim yaxshi samara bermaydi.

Shaxsning manfaatlariga, birinchidan, ijtimoiy guruhga, umumanjamiyatning o'ziga zarar keltirish darajasiga ko'ra, ikkinchidan, ular buzadigan normalaming tipiga ko'ra tarbiyasi buzulishning quyidagi turlari mavjud:

1. Umuminsoniy qadriyatlariga va ijtimoiy-axloqiy normalarga mos tushmaydigan, shaxsning o'ziga ham zarar yetkazadigan hatti harakalar (mol-mulkka ruju qo'yish, shaxsiy manfaatlarini o'zgalaming manfaatlaridan ustun qo'yish, ya'ni xudbinlik, o'zgalaming fikrlariga tobe bo'lish, mustaqil dunyoqarashning

yo'qligi va h.).

2. Shaxsning o'ziga va atrofdagi jamoalarga (oilaga, do'stlariga, qo'shnilarga va h.) zarar keltiruvchi harakatlari va ular ichkilikbozlikda, nashavandlikda, o'zini o'zi o'ldirishda va h.larda yuzaga chiqadi.

3. Shaxsning ham axloqiy, ham huquqiy normalami buzish ko'rinishida bo'lgan noqonuniy xulq-atvori bo'lib, u o'g'irlik, talonchilik, qotillik, fohishalik va hokazo jinoyatlarda o'z aksini topadi.

Tarbiyasi qiyin bo'lgan bolalaming xulq-atvorini quyidagi ko'rinishlarda namoyon bo'ladi:

a) hatti-harakat yoki biror ish ko'rinishida (biror kishining yuziga tushirish va h.);

b) doimiy faoliyat ko‘rinishida (talonchilik, tovlamachilik yoki nashavandlik, alkogolizm va h.);

c) turmush tarzi ko‘rinishida (jinoyatchilar to‘dasidagi jinoiy turmush tarzi va h.).

Tarbiyasi qiyin bolalardagi xulq-atvorning bu ko‘rinishlaridan eng og‘iri - bu albatta ma‘lum bir noto‘g‘ri xulqatvoming turmush tarziga aylanib qolishidir. Eng engili esa birinchi holat hisoblanadi. Darhaqiqat, jinoyatchilik ijtimoiy normalarning nisbatan xavfli buzilishi bo‘lib, bugungi kunda yoshlarimiz orasida

uchrab turadi. Alkogolizm va nashavandlik ham yoshlarimiz orasida keng tarqalgan holatlardan hisoblanib, ma‘lumotlarga ko‘ra, aksariyat yoshlarimiz 13-15 yoshidan boshlab bu noma‘qul ishga qo‘l urishadi.

Tarbiyasi qiyin bolalarda uchraydigan yana bir holat o‘z joniga qasd qilishga urinishdir. Bu - ijtimoiy, iqtisodiy va ma‘naviy-ruhiy krizislarning natijasida kuzatiladi. Inson hayotidagi keskin o‘zgarishlarga yoshlarimizning moslasha olmasligi, boshqacha aytganda, ijtimoiy immunitetning etishmasligi oqibatida ularda o‘z joniga qasd qilish niyati uyg‘onadi. Yoki ularni bu qarorga kelishga oilalardagi doimiy nizolar, ajralishlar, noto‘g‘ri tanlangan tarbiya usullari va hokazolar undaydi. Shuning uchun ota-ona o‘z farzandidagi holatlarni aniq bilishi va ularning mazkur ko‘rinishlardan qay birida turganligini aniqlashi zarur. Bu darajalarni aniqlamasdan turib ularga ko‘rsatiladigan tarbiyaviy ta‘siming darajasini ham belgilab bo‘lmaydi.

Tarbiyasi qiyin bolalar quyidagi sabablar ta‘sirida paydo bo‘lishadi:

1) Umumiy aqliy taraqqiyotning sustlashishi. Ta‘kidlash kerakki, bu o‘rinda kasallik nazarda tutilmayapti, balki bola aqlining o‘z tengqurlaridan biroz ortda qolishligi nazarda tutilayapti. Bu holat bolada obz xulq-atvorini to‘g‘ri tahlil qilishiga xalaqit beradi. SHuningdek, u ma‘lum hatti-harakatlaming oqibatlarini bashorat qilishga ham xalaqit beradi.

2) tafakkurning yetarli darajada mustaqil emasligi. Buning natijasida bolada o‘ta ta‘sirchanlik va o‘ta konformlilik (o‘zgarlar nima desa ko‘nib ketaverishlik) xususiyatlari shakllanadi.

3) bilish faolligining o‘ta sustligi, ya‘ni biror yangilikni bilishga nisbatan qiziqishning yo‘qligi. Bu holat bolada ruhiy ehtiyojarini qo‘nimsiz qilib qo‘yadi va ma‘naviy qashshoqlikni keltirib chiqaradi.

Boshqa bir ma‘lumotlarda tarbiyasi qiyin bolalarning paydobo‘lishiga sabab bo‘luvchi ikkita psixologik holat haqida yoziladi: birinchidan, bolada ichki norozilikni keltirib chiqaruvchi va buzilgan, me‘yorga xilof bo‘lgan ehtiyojlamini shakllantiruvchi ijtimoiy ehtiyoj lamining qondirilmamasligi bo‘lsa, ikkinchidan, shaxsda ehtiyojlamini qondirishning ijtimoiy jihatdan zararli bo‘lgan vosita va yo‘llarini topishga yoki umuman ulardan voz kechishga (o‘zini o‘zi oidirish orqali) olib keladigan ijtimoiy xavfli dunyoqarashning mavjudligi.

Bolaning biror narsaga ega boiishlikka nisbatan qondirilmagan ehtiyoji (masalan, bolalar bog'chasida o'yinchoqlarning yetishmasligi yoki bolalarning zarur boigan va yaxshi kosrgan narsalari olamiga kattalaming qo'pollarcha aralashuvi ("Bu yaramas narsani qayerdan topding!", "Buni hoziroq chiqarib tashla!" va h.)) bolalarda tajovuzkorlikni rivojlantirishi, o'zi ega bo'lgan narsalaming o'rini o'zgalarning narsalari bilan qoplashga intilishi mumkin. Erkinlikka nisbatan qondirilmagan ehtiyoj esa tajovuzkorlikka, barchaga nisbatan norozilikka, ijtimoiy talab va normalarga oshkorona bo'ysinmaslikka, uydan qochib ketishga olib keladi.

Guruhda va oilada yuksakroq mavqeni egallashga nisbatan ehtiyojning qondirilmashligi esa o'zini o'zi ifodalashning hazil-mazaxga moyillik, odamlami masxaralashga intilish, hafsalaning pir boiishligi singari turli xil negativ shakllarini keltirib chiqaradi. Masalan, oilada ikkinchi farzandnmg tug'ilishi munosabati bilan birinchi farzandga e'tiborning susayishi ham unda negativ holatlarni keltirib chaqiradi.

U yoki bu ta'sirlarga tezroq berilish bolalarga xos narsadir. O'smirlarni kerakli paytda maqbul yoiga sola olmasak, keyin kech Bo'lishi mumkin. Ya'ni bola o'r yoini, kelajagini jamiyat hayotiga zid bo'lgan turmush tarzi bilan bog'liq holda tasavvur etsa, uni bu yordan qaytarish jarayoni ancha qiyin kechadi. Shu sababli shifokorlar aytganidek, kasallikni davolashdan ko'ra, uning oldini olish ko'proq samara beradi. Shu sababli ham biz bolalarni deviant hatti-harakatga moyilliklarini ilgariroq fahmlashga alohida e'tibor berishimiz lozim.

Aks holda, keyinchalik bolani noto'g'ri yo'ldan to'g'ri yolga solish uchun bir necha barobar kuch-g'ayrat, mablag' sarflashga to'g'ri keladi. Avvalo, shuni ta'kidlash kerakki, voyaga etmagan bolalarda deviant hatti-harakat o'z-o'zidan shakllanmaydi. Buning uchun ichki va tashqi omillaming ta'siri bo'lishi kerak.

Shu sababli ham har qanday shaxs o'smirlik chog'i, ya'ni endigina voyaga yetib kelayotgan paytdanoq jamiyatdan o'ziga munosib o'rin topishi katta ahamiyat kasb etadi. Aks holda bu narsa noxush oqibatlariga, ba'zan esa og'ir fojealarga sabab bo'lishi mumkin. Yosh yigit-qizlarimizning ishda, turmushda, oila va jamoa orasida o'z o'rnini topolmaslik holatlari ularning jamiyatda o'z qadrini yo'qotishga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: (REFERENCES)

- 1.Karimova V.M. Psixologiya. O‘quv qo‘llanma. – T.: A.Qodiriy nomidagi xalq merosi nashriyoti, “O‘AJBNT” markazi, 2002. – 205 b.
- 2.Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya va ijtimoiy amaliyot: Universitetlar va pedagogika institutlari uchun o‘quv qo‘llanma. – T.: “Universitet”, 1999. – 96 b.
- 3.Ғозиев Э.Ғ., Р.Н.Мелибаева. ИЖТИМОЙ ПСИХОЛОГИЯ. ОЛИЙ ЎҚУВ ЮРТЛАРИ ТАЛАБАЛАРИ УЧУН ЎҚУВ УСЛУБИЙ ҚўЛЛАНМА.-Тошкент-2009.
- 4.Asqarov M, Xaytboyev M, Nishonov M. Pedagogika. Dars. T.:Talqin, 2008.-289 bet
5. Mavlonova R. Pedagogika. -T.: 2002.- 80 str.
- 6.Olimov L., NazarovA.Xulqi og‘ishgan bolalar psixologiyasi.Toshkent. 2020.278-bet